

УДК 342.22

**КОНСТИТУЮВАННЯ МОНАРХІЇ ГАБСБУРГІВ 1848–1867 РР.:
ВІД РЕАКЦІЇ ДО КОМПРОМІСУ**

**CONSTITUTION OF THE HAPSBURG MONARCHY 1848–1867:
FROM REACTION TO COMPROMISE**

Переш І.Є.,

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Ужгородського національного університету*

Мойш В.Ю.,

*магістр права
Ужгородського національного університету*

Наукова стаття присвячена історико-правовому аналізу процесу конституювання Австрійської імперії з 1848 по 1867 рр. Розглядаються конституційні акти 1848–1867 рр., їх зміст, передумови та наслідки прийняття, політико-правове значення для створення та функціонування дуалістичної Австро-Угорської монархії.

Ключові слова: конституція, Австрійська імперія, Угорське королівство, Австро-Угорщина, монархія Габсбургів, абсолютна монархія, дуалізм, конституційна монархія.

Постановка проблеми. Питання конституювання монархії Габсбургів у рамках загального розвитку конституціоналізму Європи викликає значний інтерес у науковому середовищі. Основна увага приділяється аналізу змісту та структури конституційних актів 1848–1867 рр., реформуванню державного ладу внаслідок створення Австро-Угорської дуалістичної монархії.

Метою статті є комплексне історико-правове дослідження політико-правових перетворень Австрійської імперії на основі конституційних актів періоду 1848–67 рр., їх вплив на створення та реформування Австро-Угорської дуалістичної монархії.

Виклад основного матеріалу. Протягом XIX ст. більшість європейських країн переживали революційні потря-

сіння, відомі як «Весна народів». Революційний рух бажав ліквідації пережитків феодального ладу та визнання суверенітету окремих національних держав. Особливе місце серед подій того часу займала Угорська революція 1848 року, яка згодом дала поштовх для революційних перетворень по всій Австрійській імперії. Під тиском угорських буржуазно-демократичних сил імператор Фердинанд I погодився скликати Сейм Угорщини (Державні збори), на якому лідер угорської опозиції Лайош Кошут 3 березня 1848 року виголосив промову-звернення з вимогою прийняття Конституції, створення незалежного власного уряду, закріплення і гарантування громадянських прав. На основі промови Кошута Нижня палата Сейму прийняла звернення до

Конституційно-правові засади організації та діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування

імператора, у якому також вимагала створення незалежного угорського уряду та вказувала на необхідність проведення аграрної реформи (скасування кріпацтва) за умови надання поміщикам компенсацій [1].

18 березня 1848 року угорський парламент прийняв ряд законів, які 11 квітня 1848 року були санкціоновані Фердинандом I і отримали назву «Березневі (Квітневі) закони», відомі ще як Угорська революційна Конституція 1848 року.

Березневі закони передбачали ряд нововведень: скасовувалася Угорська канцелярія у Відні, а віце-король (палатин), що знаходився в Будапешті, перебирав на себе всі повноваження цісаря-імператора без підпорядкування Відню; на заміну феодальному Сейму в Братиславі передбачалося створення двопалатного парламенту Угорщини, врегульовувався порядок виборів до нього; утворювався угорський уряд, підзвітний парламенту; при імперському дворі мав з'явитися угорський міністр на зразок Верховного комісара (представника домініонів в Англії); Угорщина отримувала право на власне військо, бюджет та ведення зовнішньої політики; знать зобов'язувалася сплачувати податки, а міста отримали представництво в парламенті; скасовувалося кріпацтво та закріплювалася низка громадянських прав (таких, зокрема, як свобода слова та свобода совісті); знання угорської мови стало обов'язковою умовою для претендентів на місце в парламенті. Окрім того, Трансильванія і Хорватія позбувалися власних сеймів і губернаторів та мали ввійти до складу унітарної угорської національної держави [2, с. 58].

Боротьба за буржуазно-демократичні перетворення відбувалася і в інших коронних землях імперії Габсбургів, населення яких жадало докорінних змін суспільно-політичного життя. Усвідомлюючи небезпеку народного повстання, влада Австрії

шукала шляхи виходу зі складної ситуації. Кульмінаційним моментом у вирішенні революційного конфлікту стало прийняття Конституції Піллерсдорфа, названої так на честь міністра-розробника, який замінив австрійського канцлера Меттерніха, що 13 березня 1848 року утік з охопленого революцією Відня. 25 квітня 1848 року імператор Фердинанд I видав патент і оприлюднив Основний закон Австрійської імперії. Конституція була жорсткою, писаною, складалася із семи розділів, а її норми мали ліберальний характер.

Конституція Піллерсдорфа засвідчувала, що всі держави (коронні землі), які входять до Австрійської імперії, творять неподільну конституційну монархію. Імператор вважався головною виконавчою владою, втілював правосуддя, був суб'єктом законодавчої ініціативи, головнокомандувачем збройних сил, призначав посадовців на державні посади, присвоював високі звання, а також санкціонував закони, прийняті парламентом [3, с. 97].

Парламент – Рейхстаг – складався із двох палат: Палати панів і Палати депутатів. До першої палати входили принци імператорського двору, голови визначних дворянських родів, архієпископи і єпископи князівського рангу, особи, які призначалися імператором довічно, та обрані представники великих земельвласників. Друга палата формувалася шляхом двоступеневих виборів за квотою 1 представник від 50 тис. населення [4]. Порядок проведення виборів визначав тимчасовий виборчий статут, прийнятий 9 травня 1848 року. Згідно з його положеннями активне виборче право надавалося австрійським дієздатним громадянам віком від 24 років із цензом осілості у відповідному окрузі не менше 6 місяців. Виборчого права позбавлялися жінки, прислуга, робітники з поденною або потижневою оплатою, особи, які отримували соціальну допомогу від благодійних установ [5, с. 55].

Конституція хоч і розділяла владні повноваження монарха між імператором та парламентом, проте монарх займав домінуюче становище, а розподіл влади виявився більше формальним, ніж реальним.

У Конституції були закладені основні громадянські та політичні права, гарантувалася свобода слова і преси, звернення до органів державної влади. Усім громадянам надавалося право приватної власності на землю, гарантувалося право заробляти гроші всіма дозволеними законом способами, працювати в будь-якій сфері та обіймати будь-які посади, створювати юридичні особи тощо. Згідно з Конституцією її положення поширювалися на всіх без винятку громадян [3, с. 99].

Окремі положення Основного закону врегульовували правовий статус органів місцевого самоврядування. Зокрема, передбачалася можливість створення муніципальних установ для вирішення питань, які мають загальнодержавне значення, а землям пропонувалося приймати власні закони для забезпечення інтересів місцевих громад. Проте такі закони повинні були затверджуватися Рейхстагом.

Хоча Конституція й передбачала значні свободи для населення, однак нівелювала широкі автономістські прагнення коронних земель та скасування основних феодальних пережитків. Революційно налаштоване населення вимагало децентралізації влади й широких автономних прав для народів імперії, що призвело до подальшого революційного загострення в державі.

У таких умовах 16 травня 1848 року цісар Фердинанд I відмовився від Конституції Пільсердорфа, а через два дні проголосив реформування парламенту, якому було надано статус Установчих (Державних) зборів, а Палата панів узагалі припинила своє існування.

Установчі збори розпочали роботу в липні 1848 року. Їх головною метою

було проведення реформ, які мали покращити соціально-економічне становище малозабезпечених верств населення. Зокрема, збори спромоглися досягти консенсусу з урядом стосовно виплати селянами відкупу поміщикам та прийняти 7 вересня 1848 року закону про звільнення селян на території Австрійської монархії від панщинних повинностей, про надання їм прав громадян держави та права власності на ту землю, якою за панщини селяни користувалися на правах спадковості.

Згодом Установчі збори розробили проект Конституції, який передбачав поділ імперії на автономні утворення за національно-географічним принципом, задекларувавши при цьому рівність усіх народів. Проект Конституції був спрямований на відновлення діяльності двопалатного парламенту й суттєве обмеження влади імператора. Такі дії планувалося реалізувати конституційно, підпорядкувавши уряд парламенту, тобто перейшовши від абсолютної до парламентської монархії.

Проте навіть після скасування кріпацтва й суттєвого поліпшення соціально-економічного становища в державі діяльність Установчих зборів супроводжувалася постійними сутичками між урядовими військами та революціонерами. Це призвело до того, що 2 грудня 1848 року Фердинанд I зрікся престолу.

Новий імператор Франц Йосиф I вступив у конфронтацію з Установчими зборами, оскільки був прихильником централізації та збереження цілісності імперії. 4 березня 1849 року він оприлюднив і ввів у дію Октройовану (Ольмюцьку), тобто даровану Конституцію. Установчі збори були розпущені, а революція на території Австрії – придушена.

Конституція закріплювала, що всі коронні краї утворюють вільну, самостійну й неподільну спадкову конституційну Австрійську монархію. Їм гарантувалася самостійність у межах кордонів, а населення визнавалося рівноправним.

Краям надавалося право на збереження власних національних традицій, культури, мови, розпорядження фінансами та здійснення місцевого управління [6, с. 8]. Виконавча влада належала наміснику, призначеному Віднем.

Конституція встановлювала єдине Австрійське громадянство для всього населення. Усі громадяни визнавалися рівними перед законом, мали право обіймати державні посади, право на придбання будь-якої нерухомості [7, с. 83]. Загалом у новій Конституції порівняно з Конституцією 1848 року права громадян були певною мірою обмежені, але гарантувалася їх рівність та конституційно скасовувалося кріпацтво.

Відповідно до положень Конституції вся повнота влади зосереджувалася в руках імператора. Його особа визнавалася священною та недоторканою. Монарх формував уряд, керував зовнішньою політикою, призначав та звільняв посадових осіб, командував збройними силами, присвоював високі звання та титули [7, с. 83]. При імператорі існував дорадчий орган – імперська рада (Рейхсрат), рішення якого, однак, потребували схвалення парламентом [4].

Законодавча влада здійснювалася монархом разом із двопалатним Рейхстагом. Депутатів верхньої палати обирали Земельні Сейми. Нижня палата формувалася шляхом прямих виборів за квотою 1 представник від 100 тис. населення.

Такий механізм розподілу влади свідчив про те, що Октройована Конституція фактично реставрувала абсолютну монархію, оскільки ні парламент, ні уряд не мали реального впливу на управління державними справами, а надана коронним землям самостійність мала обмежений, декларативний характер.

Згодом, 31 грудня 1851 року, цісар Франц Йосиф I видав патент, за яким Октройована Конституція втратила чинність, остаточно повернувши монархію до абсолютизму.

У результаті витворилася нетипова форма правління, відома як неоабсолютизм. Він характеризувався розширенням повноважень імператора та формальною відсутністю конституції й парламенту. Неоабсолютизм спирався, перш за все, на армію, бюрократію та католицьку церкву. Ці три групи були основою влади Франца Йосифа I і після Австро-Угорського компромісу [8, с. 262].

Хоча неоабсолютизм і відкинув ряд демократичних досягнень революції, проте такі реформи, як ліквідація панщини й гарантування низки прав і свобод стосовно приватної власності та рівності всіх громадян, були збережені.

Для стримування наростання нової політичної кризи, викликані поразкою у війні з Францією і Сардинією в 1859 році, австрійський уряд пішов на деякі поступки угорській аристократії, яка все ще прагнула незалежності від Відня. 20 жовтня 1860 року був виданий «Жовтневий диплом» – нова Конституція, яка відновлювала автономію регіонів, розширювала повноваження регіональних ландтагів, передусім Угорських Державних Зборів (Угорського Сейму), що отримали право законодавчої ініціативи [9, с. 23]. Такі дії свідчили про намагання Відня відійти від принципу централізації монархії та наблизитися до децентралізованого, федерального устрою.

На практиці диплом закріплював самоврядні права лише для Угорщини, частково відновивши політико-правове становище, яке існувало в угорській державі до революції. Відповідно до його положень імператор зберігав за собою майже всю повноту влади, а законодавча діяльність парламенту була обмежена. Таке рішення не отримало очікуваної підтримки в Угорщині, яка вимагала відновлення Конституції, виробленої угорським парламентом під час революції, та змушувало шукати нових шляхів для досягнення компромісу між Віднем та Будапештом.

У так званій Лютневій Конституції від 26 лютого 1861 року, яка доповнювала положення «Жовтневого диплому», федералістичний принцип побудови імперії поступився принципу централізації. Для всіх австрійських земель, окрім Угорщини, був створений особливий австрійський парламент – Рейхсрат, до якого перейшли всі повноваження колишніх Сеймів земель. Конституція вводила поняття «широкого» і «вузького» Рейхсрату: в першому брали участь представники всіх королівств і земель імперії (в тому числі й Угорщини), а у другому – лише ті представники королівств і земель, які не входили до складу угорської корони [10, с. 22].

Таким чином, Рейхсрат підміняв територіальні Сейми, крім угорського, де діяли власні Державні Збори. Верхня палата Рейхсрату призначалася імператором, який мав право вето на прийнятті парламентом закони та здійснював виконавчу владу.

Через надмірну централізацію влади такий варіант Основного закону не задовольняв представників Угорщини і, як наслідок, не був затверджений Угорським парламентом. Натомість до Відня надіслали «петицію Деака» (названу на честь керівника угорської опозиції та лідера угорських лібералів Ференца Деака), в якій угорські політики знову вимагали відновлення революційної Конституції Угорщини.

У серпні 1861 року у відповідь на дії угорців імператор запровадив надзвичайний стан – «провізоріум Шмерлінга». Дія Лютневої Конституції не припинялася, проте обмежувалися гарантовані нею права. Державні Збори були розпущені, а самоврядні права Угорщини, надані ще «Жовтневим дипломом», були скасовані. Такі зміни знову повертали державу до абсолютизму й відновлювали політичне протистояння між Австрією та Угорщиною.

Припинення діяльності угорського парламенту і введення надзвичайного

стану спричинило невдоволення інших національностей, які становили більшість населення Габсбурзької монархії й підтримували відцентрові державні тенденції. У 1863 р. на знак солідарності з угорськими політиками Рейхсрат покинули також чеські, польські та італійські представники. Така ситуація паралізувала роботу імперських органів і свідчила про невдалі спроби провадження конституційних реформ [11, с. 61].

Усвідомлюючи загрозу втрати Угорщини, особливо під час активного протистояння із Пруссією, Відень розпочинає перемовини з Ференцом Деаком для виявлення умов можливої Австро-Угорської угоди. Задля цього імператор Франц Йосиф I 27 липня 1865 року призначив на посаду міністра Ріхарда фон Белькреді, знаного прихильника федеративних перетворень, якому й доручив ведення перемовин [9, с. 24]. Основним завданням новоутвореного уряду була підготовка проекту угоди. Вже 20 вересня 1865 року перемовини дали перші результати: було скасовано «Лютневий патент», оголошено про скликання Угорських Державних Зборів та розпущено імперський Рейхсрат, який міг завадити перемовинам.

Для того щоб підкреслити справжність своїх намірів, імператор особисто прибув до Будапешта задля урочистого відкриття сесії угорського парламенту та продовження перемовин. Останні одразу ж зайшли у глухий кут, оскільки представники монарха вимагали перегляду та скасування ряду положень Конституції Угорщини 1848 року, а угорські політики прагнули відновлення її дії в повному обсязі зі змінами та доповненнями, які вони пропонували. Ця вимога була висунута й під час роботи угорського Сейму на початку 1866 року [2, с. 118].

Процес пошуку компромісу пришвидшила поразка Австрії у війні з Пруссією 1866 року. На останньому етапі перемовин у січні-лютому

1867 року угорську делегацію очолив Дюла Андраші, який згодом був призначений прем'єр-міністром Угорщини. 15 березня умови компромісу були узгоджені, а 20 березня 1867 року ратифіковані Державними Зборами Угорщини.

Єдина Австрійська імперія була перетворена на дуалістичну двоцентрову Австро-Угорську монархію. Обидві частини імперії наділялися внутрішнім суверенітетом, обсяг якого охоплював такі питання, як власний двопалатний парламент, уряд, підзвітний парламенту, власна система державної адміністрації, суду і юстиції [12, с. 381].

В Угорщині була відновлена дія квітневої Конституції 1848 року, а в Австрії прийнята нова Конституція 21 грудня 1867 року, що фактично складалася з таких Основних законів: про внесення змін у Лютневий патент від 26 лютого 1861 р. (проімперське представництво); про загальні права громадян для королівств і земель, представлених у Рейхсраті; про створення імперського суду; про судову владу та про здійснення урядової й виконавчої влади.

Конституції остаточно розмежували повноваження й окреслили спільні для обох частин монархії справи. Угорщина ставала другим державним центром, а імперія Габсбургів перетворювалася на конституційну монархію, де владні повноваження були розподілені за таким принципом: імператор – парламент – крайові сейми [13, с. 365].

Кожна із двох держав, що увійшли до складу Австро-Угорщини, мала свій уряд і двопалатний парламент. Австрійський імператор проголошувався недоторканим та священним. Одночасно він вважався і угорським королем. Державний апарат обох держав формувався і діяв незалежно один від одного, проте були створені три спільні міністерства, характерні для конфедеративних утворень: міністерство закордонних справ, міністерство фінансів та військове міністерство.

Для обговорення загальнодержавних справ була сформована окрема представницька установа – так звані Делегації з 60 представників від австрійського і 60 – від угорського парламентів (по 20 від верхніх і 40 від нижніх палат), причому окремі коронні краї мали визначену кількість представників у Делегаціях [10, с. 24].

Конституція гарантувала рівність громадян перед законом, забороняла будь-які відносини васалітету і залежності, гарантувала особисту свободу та передбачала широке коло громадянських прав, які де-факто були редагованими нормами Конституції 1848 року: право на доступ до державних посад, право вільного пересування на території держави осіб і майна, недоторканність власності, право на місце проживання в будь-якій частині держави, право набуття земельної власності та вільного розпорядження нею [14, с. 254].

Висновки. Процес конституювання і створення Австро-Угорської монархії став результатом компромісу між старою монархічною елітою та новим буржуазно-демократичним класом. Це був необхідний крок для збереження цілісності монархії, яка після поразки у війні 1866 року втратила частину території, що в подальшому могло слугувати прецедентом для інших національностей і призвести до розпаду імперії. Ключову роль у досягненні компромісу відіграв саме зовнішній фактор, оскільки вага Австрійської імперії на міжнародній арені похитнулася, і їй потрібно було досягти консенсусу у внутрішній політиці, що дозволило б зосередитися на розв'язанні завдань, пов'язаних із зовнішньою політикою.

Згода імператора на прийняття парламентом Грудневої Конституції і відновлення дії Угорської Конституції була продиктована часом, а її положення в цілому задовольняли вимоги значної частини населення. Загалом Конституція закріпила реальний поділ влади

на законодавчу, виконавчу та судову, встановила обмеження влади монарха парламентом, гарантувала всім націям,

які перебували у складі нової держави, рівність, збереження національної ідентичності, культури та мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Авербух Р.А. Революция и национально-освободительная война в Венгрии в 1848–1849 гг. Москва : Наука. 1965. URL : http://istmat.info/files/uploads/28171/1848_hung-revolution_r-a-averbukh_1965.pdf.
2. Тейлор А. Габсбурзька монархія 1809–1918. Історія Австрійської імперії та Австро-Угорщини. Львів : ВНТЛ-Класика, 2002. 268 с.
3. Гриб Н. Австрійська конституція 1848 р.: політико-правові передумови прийняття, структура та основні положення. *Вісник Львівського університету ім. І. Франка*. Львів, 2012. Вип. 56. С. 92–102.
4. Монолатій І. Viribus unitis. Інституціоналізація політичної системи Австро-Угорщини: вимушені ініціативи й напівдекларації. *Вісник Прикарпатського університету*. Історія. 2009. Вип. 16. С. 218–219.
5. Баран А.В. Виборче законодавство Австрійської (Австро-Угорської) монархії 1848–1918 рр. *Юридичний науковий електронний журнал / Юрид. ф-т Запорізького нац. ун-ту*. 2014. № 4. С. 54–57. URL : http://sej.org.ua/4_2014/13.pdf.
6. Баран А.В. Австрійські конституційні акти 1848 та 1849 рр. – основа становлення виборчих прав українського населення східної Галичини *Актуальні проблеми правознавства*. Тернопіль : ТНЕУ, 2018. Випуск 1. С. 5–10
7. Гриб Н.П. Австрійська конституція 1849 р.: особливості її прийняття, структура та основні положення. *Часопис Київського університету права*. Київ. 2011. № 4. С. 81–86.
8. Воцелка К. История Австрии. Культура, общество, политика / пер. с нем. В.А. Брун-Цеховского, О.И. Величко, В.Н. Ковалева. Москва : Весь Мир, 2007. 512 с.
9. Корольов Г.О. AUSGLEICH Габсбурзької імперії: конституційне вирівнювання 1867 р. і наднаціональний федералізм. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*. Харків, 2017. Вип. 20(1). С. 22–30.
10. Качур В.О. Прийняття та структура Конституції Австрії 1867 р. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. Серія : Право. Київ, 2012. Вип. 173(3). С. 21–27.
11. Роман Н.М. Правове становище Закарпаття в складі Австро-Угорщини (1867–1918 роки) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Ужгород, 2016. 218 с.
12. Роман Н.М. Конституювання Австро-Угорщини 1867 р.: історико-правові аспекти. *Форум права*. 2010. № 3. С. 380–383. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2010_3_54.
13. Ременяк О. Між централізмом і федералізацією. Австрійська модель децентралізації публічної влади. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. Львів, 2016. Вип. № 855. С. 361–366.
14. Роман Н.М. Конституційна форма австро-угорського компромісу 1867 р.: історико-правові аспекти. *Публічне право*. Київ, 2016. Вип. № 4. С. 251–257.

Научная статья посвящена историко-правовому анализу процесса конституирования Австрийской империи с 1848 по 1867 гг. Рассматриваются конституционные акты 1848–1867 гг., их содержание, предпосылки и последствия принятия, политико-правовое значение для создания и функционирования дуалистической Австро-Венгерской монархии.

Ключевые слова: конституция, Австрийская империя, Венгерское королевство, Австро-Венгрия, монархия Габсбургов, абсолютная монархия, дуализм, конституционная монархия.

The scientific article is devoted to the historical and legal analysis of the process of constitution of the Austrian Empire from 1848 to 1867. The constitutional acts of 1848–1867 are considered, their content, preconditions and consequences of adoption, political and legal significance for the creation and functioning of the dualistic Austro-Hungarian monarchy.

Key words: constitution, Austrian empire, Hungarian kingdom, Austro-Hungary, monarchy of Habsburgs, absolute monarchy, dualism, constitutional monarchy.
